

Pojam vještica kroz povijest te njihov prikaz u popularnoj kulturi

Horvat, Dorotea

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:269041>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

U OSIJEKU

ODSJEK ZA KULTURU I KREATIVNE INDUSTRIJE

ZAVRŠNI RAD

Osijek, rujan 2018.

Dorotea Horvat

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

U OSIJEKU

ODSJEK ZA KULTURU I KREATIVNE INDUSTRIJE

ZAVRŠNI RAD

TEMA: Pojam vještica kroz povijest te njihov prikaz u popularnoj kulturi

PRISTUPNIK: Dorotea Horvat

ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

ZAVRŠNI RAD Pojam vještica kroz povijest te njihov prikaz u popularnoj kulturi

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Religijska znanost

Znanstvena grana: Pojam vještice

Izrađeno:
Rujan 2018.

Primljeno:

MENTOR:
Doc.dr.sc. Ivica Šola
KOMENTOR:

Mj:

Broj priloga:

PRISTUPNIK:
Dorotea Horvat

Sažetak:

Žarišna točka ovoga rada jest usporedba vještica iz doba najvećih progona s prikazima unutar popularne kulture, tj. koliko se njihovi fizički i psihički atributi podudaraju. Ovaj rad počinje s opisom nove pojave – pojave vještica – u doba renesanse iako korijeni vjerovanja sežu u razdoblja prije nove ere. Kasnije se kroz poglavlja opisuje početak, sredina i kraj progona vještica, koji su razlozi progona te ima li sličnosti u prikazima popularnih vještica s onima „stvarnim“.

Ključne riječi: *vještica, progoni, popularna kultura, umjetnost, medij, prikaz*

Sadržaj:

1. UVOD.....	1
2. NOVA POJAVA	2
3. KORIJENI VJEROVANJA.....	2
4. TKO SU ONE?	4
4.1. Korištenje biljaka	6
4.2. Sabat.....	7
5. PROGONI	7
6. ŠTO JE CRKVA IMALA REĆI NA TO	9
7. MALLEUS MALEFICARUM.....	11
8. SUDSKI POSTUPAK	12
8.1. Tortura.....	14
9. NAŠE PODRUČJE.....	15
10. VJEŠTICA DANAŠNJICE	17
10.1. Macbeth	19
10.2. Književna djela.....	19
10.2.1. Terry Pratchett i njegove vještice	21
10.3. Izložba Witches & Wicked Bodies.....	23
10.4. Izgled vještice	23
10.5. Filmsko platno	25
10.5.1. Häxan	26
10.5.2. Vještice iz Eastwicka	26
10.6. Najpoznatiji lik vještice – Wicked Witch of the West	27
10.7. Glazba i vještice.....	28
11. ZAKLJUČAK	31
12. LITERATURA	37

1. UVOD

Pojam vještica čest je pojam koji se koristi još i dan danas, u opisu fizičkih atributa ili karaktera neke žene, najčešće u pogrdne svrhe. U ranijim je razdobljima ovaj pojam označavao osobu koja je vješta, a s vremenom je dobio negativnu konotaciju, pogotovo u doba Inkvizicije, kada su se strah i panika počeli širiti Europom. Šesnaesto, sedamnaesto i dio osamnaestog stoljeća bila su stoljeća najvećih progona i spaljivanja vještica iako progoni nisu bili jednako intenzivni u svim dijelovima Europe.

Koji su prvi zapisi o vješticama, tko su bile one, čime su se bavile te zašto su baš neke žene bile optužene za vještičarenje – govorit će se u prvim poglavljima ovoga rada. Nadalje, kroz par će se stranica prikazati razvoj tih progona, opis sudskih procesa i mučenja ako žena (u nekim slučajevima i muškarac) ne bi odmah priznala da je vještica.

Različita razdoblja ljudske povijesti imaju raznovrsnih zapisa i dokumenata o figuri vještice te se o njoj nikada nije prestalo govoriti i pisati, tako ni kroz doba najvećih progona – Shakespeareov *Macbeth*, Hyeronimus Boschov *Vrt naslade* – pa tako ni dolaskom popularne kulture.

Razne knjige, stripovi, filmovi, glazba, pa čak i slikovnice za djecu bave se tematikom vještica. Cilj ovoga rada jest prikazati sličnosti i razlike između „pravih“ vještica i onih popularnih te kako ih društvo danas doživljava, tj. je li vještica pozitivan ili negativan lik.

2. NOVA POJAVA

Riječ je o pojavi koja u različitim oblicima i intenzitetom traje nekoliko stotina godina; ona obuhvaća velik dio Europe i novootkrivene krajeve Amerike; ostavlja trag u svim društvenim strukturama kao što su: književnost, folklor, politika, religija i pravo, dotičući čak i ekonomska pitanja. Ima ishodište u jednom od najsajajnijih razdoblja europske povijesti, talijanskoj renesansi, a supostoji još s dobom oblikovanja suvremenog znanstvenog mišljenja i duha. Najraširenija asocijacija i vremensko smještanje samog fenomena obično je srednji vijek. Slika tornjeva ili svijetom osvijetljenih zidova podzemnih mučionica ispunjenih monstruoznim napravama za iznuđivanje priznanja potpuno je prikladna mizanscena mračnog srednjeg vijeka. Međutim, stvari stoje drugačije – dugo prihvaćena kronologija prema kojoj početak progona spada u srednjovjekovnu Francusku, istraživanjima provedenim sedamdesetih godina prošloga stoljeća dokazalo se kako početak vremenski i prostorno spada u renesansnu sjevernu Italiju (usp. Čiča, 2002:9).

3. KORIJENI VJEROVANJA

Vještija je religija istinska, možda i najstarija postojeća religija na Zapadu. Njezino je podrijetlo puno starije od kršćanstva, židovstva, islama – starije od budizma i hinduizma i različito od svih tzv. velikih religija. Svojim je duhom bliža tradiciji američkih starosjeditelja i arktičkom šamanizmu (Jarić, 2013:13). Starhawk iznosi teoriju prema kojoj vještija religija započinje prije 35000 godina, kada je temperatura u Europi počela padati, a velike se ledene ploče polako povlačile prema jugu. Prvi šamani su svojim umijećima, odnosno bliskoću sa prirodnim silama, pomagali zajednici da preživi (Jarić, 2013:19).

Vjervanje u vještice postoji i u grčko-rimskoj antici, kada se već poimala magija te osobe koje se služe njome. Prvenstveno, magija je vještina kojom se pomoću uporabe moći demona prinuđuje neka natprirodna sila radi osobnih koristoljubivih ciljeva (usp. Gračanin, 2017:35). Već u analizi antičke magije nailazimo na žene sposobne za životinjske metamorfoze, noćni let, bestjelesnost, spravljanje čini, utjecaj na ljude i životinje, a sve to pod zaštitništvom božanstva poput Holde ili

Dijane¹ (Čiča, 2002:26). Rani srednji vijek ponudio je drugačije viđenje: u *Biskupskom kanonu*², sposobnost letenja životinja i ljudi, preobrazba stvorenja i pretvorba čovjeka, odbacuju se kao demonski izazvani umišljaji i priviđenja. U istome se razdoblju potiču biskupi da iskorijene magiju i proricanje, a žene i muškarce, koji se bave time, da se žigošu kao krivovjerci i otpadnici (usp. Gračanin, 2017:36).

Ne zna se točno kada je koncept vještica nastao te kako je izgledao, samo se zna da se tijekom vremena mijenjao. Jedan od ranijih spomena vještice leži u židovsko-kršćanskom utjecaju, nađenom u knjizi Izlaska 22:18. Bog govori Mojsiju na planini Sinaj: „Ne smiješ dozvoliti vještici da živi.“ O izvoru vještichine moći i štuje li nekog boga ili magičnu osobu nema spomena u Bibliji. Najutjecajniji kršćanski pisac i svetac bio je sveti Augustin, koji je kategorično prokleo vještice i vješticharenje. U velikom broju svojih djela oslovio je vješticharenje kao krivovjerje te odlučio da su svi koji prakticiraju vješticharenje heretici, isto kao i pogani. Augustin je utjecao na srednjovjekovne katoličke i protestanske lovce na vještice. Prvi veliki katolički kanon koji se bavi vješticama je *Episcopi*, vjerojatno napisan negdje u 9.st. Sastavljen je s drugim kanonima u 12.st. te je postao jedan od najpoznatijih i kontroverznijih tekstova u povijesti vješticharenja (usp. Anderson, 2006:3). „Svatko tko vjeruje da se neko stvorenje može promijeniti na bolje ili gore, ili preobraziti u neku drugu spodobu ili kakvo drugo obličje, osim djelovanjem samoga Stvoritelja, gori je od poganina i heretika. Stoga, kada se tvrdi da takve stvari čine vještice, to stajalište nije katoličko, već heretičko.“ (Institoris i dr., 2006:79-80).

Rumunjska narodna kultura sačuvala je neke zanimljive poredbene sadržaje: let natprirodnih bića, trans, ples, metamorfoze, izazivanje i liječenje bolesti, tajna društva – elemente koje redovito nalazimo u srednjovjekovnim demonološkim traktatima stavljenim u teološki dogmatski obrazac antikršćanstva, ovdje se javljaju u posve drugačijem svjetlu (usp. Čiča, 2002:37).

Uvjerenje u postojanje tih osoba nije bila puka obmana proizašla iz neprosvijećenosti i neznanja. Ono je počivalo na stvarnim okolnostima jer je zaista bilo pojedinaca koji su se upuštali u tajnovite

¹ Izdvojeno iz 364. stavka djela benediktinskog opata: “neke raskalašene žene, koje su se okrenule za Sotonom, zavedene demonskim obmanama i utvarama, vjeruju i izjavljuju da u gluho doba noći jašu na nekim životinjama s poganskom božicom Dijanom i nebrojenim mnoštvom žena, te da u tim tihim noćnim satima prelijeću preko velikih prostranstava i da joj se pokoravaju kao da im je gospodarica, dok su joj drugih večeri dužne odavati počast.”

² Biskupski je kanon najranije sačuvani priručnik opata Regina iz Prüma, napisan o. 906. godine.

radnje s natprirodnim obilježjima, isto kao i u današnje vrijeme. Oni su izvodili obrede ne bi li sklopili pogodbu s nadzemaljskim zlim silama (usp. Gračanin, 2017:35).

Čini se da je slavenski panteon bio bogat, ali danas ga je teško sagledati u cijelosti bez detaljnih opisa i nalaza preko tolikog razdoblja, u kojem je bio zamijenjen kršćanstvom. Pogotovo nakon raznih romantičarskih interpretacija i reinterpetacija u 19. st., gdje su se mnoga božanstva i njihovi atributi pridodavali kako iz književnih, tako i iz političkih, integracijskih i nacionalnih razloga. Međutim, od onih bogova i bića koji jesu potvrđeni, odnosno imaju adekvatnu povijest zapisa u mitologiji, pjesmama i bajkama, postoji odlična kandidatkinja za vještičju božicu. To je Baba Jaga³, moćna čarobnica koja je živjela u šumi, skrivena u kući postavljenoj na kokošju nogu, a ograđenoj ljudskim lubanjama i kostima. U mitologiji je najčešće prikazana kao ružna, slijepa ili poluslijepa starica koja se hrani ljudskim mesom (<http://www.matica.hr/hr/354/Na%20udaru%20malja/>).

4. TKO SU ONE?

Zovu se svakako - strige⁴, tvarnice⁵, trovilice; one koje zatiru plod u utrobi, kuhaju otrovne napitke za nanošenje bolesti ili smrti. Ima ih koje se same opajaju otrovom, u bolesnom snu misle da lete te da opće s đavlom. Vještice nesporno služe zlu te manipuliraju tajnim silama kako bi ljudima nanosile zlo: bolesti, bijedu, ozljede, smrt ili bilo kakvu drugu nesreću, stoga je takvo djelovanje označeno kao maleficij – čarobnjačko zlotvorstvo. Čak tzv. bijelo vještičarenje, koje se bavilo liječenjem, proricanjem budućnosti, otkrivanjem neprijatelja te pronalaska nestalih predmeta, jednako je označavalo povezanost s vragom iako s blažim posljedicama (usp. Gračanin, 2017:35).

U prilog tome da vještice nisu oduvijek imale negativan predznak ide i etimologija riječi vještica. Pa tako Šulek kaže: „Kod starih Slavena zvao se vieštac onaj, koji je mnogo znao, koji je bio vješt, a kod Čeha i dan danas znači vieštac proroka, to jest onoga, koji i buduće stvari znade.“ (Jarić, 2013:3)

³ Zvana još i Baba Roga i Baba Zima.

⁴ Vještica koja proždire ljude.

⁵ One koje bajaju, bacaju čini.

Prema Wells, figura je vještica prvobitno metafora vezana uz ženski spol, čak možda i arhetip za opću vrstu prkosne žene (usp. Wells, 2007:3). Prema Henningsenu, proganjanje vještica predstavlja primjer stvaranja mitova o pripadnicima izvanjskih zajednica, stvarnih ili izmišljenih. Osobitost vještičjeg modela jest da je grupa izmišljena, nitko joj ne pripada, ali se za osobe koje odstupaju od normi svoga društva prve sumnja da su članovi ove tajne zajednice, gdje su sve društvene vrijednosti izokrenute (Henningsen u Čiča, 2002:36).

Na pojam vještice jak je utjecaj imao spol, dob, bračni status, društveni i ekonomski status te osobnost određene žene koja nije pripadala očekivanoj društvenoj normi. Vjeruje se da je vještica osoba rođena u crnoj ili crvenoj posteljici te kad odraste, zadobije zle nadnaravne moći, koje koristi kako bi naškodila ljudima. Najčešće je opisana kao stara, ružna, slijepa i s čudnim očima, nepoželjna žena od zajednice (usp. Šešo, 2012:196). Primjeri u danom članku prikazuju da su pojmom vještica smatrane žene prostitutke ili žene koje su pobacile, one koje nisu udane ili, kako je jedan sugovornik objasnio – žene koje su imale spolni odnos s više od jednog muškarca, a da se nisu htjele udati (usp. Šešo, 2012:200). Vještice su prikazivane crnog srca, pune zlobe, s nadnaravnim moćima koje koriste na štetu ljudima. Tako je njihova osobnost odgovala i fizičkim karakteristikama, tj. atributima tipičnih za vješticu – velik nos, lažan zub, grba na leđima te neurednost (usp. Šešo, 2012:201).

Pošto su vještice nadmoćno ženskoga spola, kada su muškarci u pitanju, njih zovu drugačije – vještac, čarobnjak ili mag. Razlika muškog vješca je kao medicinski brat ili žena doktor; potreba za kvalificiranjem rodnog pridjeva pokazuje da je pravilo suprotno od pridjeva te da se muški termini za osobe koje se bave magijom ne moraju odmah povezati s negativnom konotacijom s kojom se povezuju vještice (usp. Wells, 2007:39). Povijesno gledajući, zločin vještičarenja posebno se povezuje sa ženom koja prkosi pravilima, žena koja izaziva društvo svojom raznolikošću te zbog toga žene žive s većim rizikom da budu kažnjene, tj. da budu izbačene iz zajednice (usp. Wells, 2007:41).

Michelet, prije svega, u vještici vidi pozitivnu funkciju; ona je ta kod koje narod dolazi tražiti utjehu koju ne dobiva od Crkve, koja uspostavlja vezu između ovog i zagrobnog života, ona je ta koja liječi tijelo izloženo prijeziru jer poznaje svojstva biljaka i u doba velikih bolesti – padavice, sifilisa, gube – ublažava muke pomoću raznih melema (Jurišić u Michelet, 2003:312).

Štogaod je pošlo krivo – maslac je prokiselio ili se unište usjevi – ljudi su imali žrtvenog jarca u čudnoj, jezivoj staroj ženi, koja živi niz ulicu te stvara u ljudima nelagodu jer ne pruža usluge, poput dijeljenja svježih kolačića uz osmijeh. Ona ima hrabrost biti bolesna, stara i mrzovoljna kada se od nje očekuje da bude poput bake. Ona je vještica jer tako izgleda. Prema popularnim prikazima vještica, imamo pravo ne voljeti ju, čak joj i nauditi, okriviti ju za vlastite probleme (usp. Wells, 2007:37).

4.1.Korištenje biljaka

Što se tiče njihove medicine, koristile su veliku porodicu vrlo opasnih i sumnjivih biljaka, da bi umirile i da bi potaknule. Te biljke su bile od vrlo velike pomoći i zato su nazvane pomoćnice – *Solanaceae* (usp. Michelet, 2003:92). Riječ je o toliko široko rasprostranjenoj porodici da jedan jedini njen ogranak ima osam stotina vrsta. Uporaba većine tih biljaka vrlo je rizična te je bila potrebna hrabrost i genijalnost pri određivanju doze (usp. Michelet, 2003:92-93). Prve su uobičajene povrtlarske biljke i dobre za jelo, npr. plavi patlidžan i rajčica. Druge smiruju i ublažavaju bol – to su divizme⁶ i koriste se za obloge. Nadalje, susreće se jedna sumnjiva biljka, za koju su ljudi vjerovali da je otrovna; ona je najprije slatka kao med, a zatim gorka. Ime joj je gorkoslad i vjerojatno je označila prvi pokušaj smjele homeopatije koja se postupno okrenula opasnijim otrovima. U ondašnje vrijeme, predodređena je za liječenje glavne bolesti – bolesti kože (usp. Michelet, 2003:93). Kada vještica ne bi uspjela smiriti bolove, pronalazila je jači otrov. Nitko tada nije vjerovao da su otrovi ljekoviti te se vještica tad izlagala velikoj opasnosti. Biljka koja, također, izaziva strah je bunika, strašni i opaki otrov, ali moćan melem, blagi umirujući oblog koji smiruje, ublažava, uspavljuje bol, a često i liječi. Drugi jedan otrov, beladona, tako nazvan vjerojatno iz zahvalnosti, bio je moćno sredstvo protiv grčeva koji se ponekad jave prilikom porođaja (Michelet, 2003:94). Crkva vjeruje da se duhovnim sredstvima, npr. svetim tajnama i molitvama, može djelovati na tijelo. Nasuprot tome, Sotona upotrebljava materijalna sredstva te njima djeluje i na tijelo i na dušu; njegovi pacijenti piju ljubav, snove, zaborav, bilo koju strast (usp. Michelet, 2003:148).

⁶ Biljke iz porodice zijevalica, s velikim dlakavim listovima.

4.2.Sabat

Pojam sabat potječe iz sredine 14. stoljeća, kada se prvi put pojavio u zapisima inkvizicije. Prema Baroji, *šabat* se prvi put javlja između 1330. i 1340. godine na inkvizitorijalnim suđenjima u Francuskoj (Jarić, 2013:21). Može biti malen skup od desetak ljudi ili velik od nekoliko tisuća. Njime većinom predsjedava vrag, često u obliku jarca s velikim rogovima. Ti su skupovi najčešće u obliku gozbe na kojima uzvanici plešu te se odvijaju orgije sa đavlom, njegovim demonima i sa sudionicima skupa. Sudionici pričaju o zlim stvarima koje su učinili od prošlog sastanka. Vještice dobivaju različite masti i praške koji pomažu u trovanju životinja, usjeva i ljudi, a te su supstance navodno proizvod leševa ubijene djece za tu svrhu (usp. Jarić, 2013:21-22). Sve što se zna o sabatu došlo je u potpunosti iz iskaza danih državnim i vjerskim dužnosnicima, koja su dobivena mučenjem. Nema dokaza koji potkrepljuju da se sabat uistinu odvijao, no vjerovanje u njega bilo je rašireno u svim segmentima društva (Jarić, 2013:22). Sabati su se uglavnom odvijali noću, no ne postoji dogovor među autorima koji se odnosi na datume kada se slavio. Neki od datuma koji se češće spominju su: 1. ili 2. veljače, 30. travanj na 1. svibanj⁷, 1. kolovoz⁸, od 30. listopada do 1. studenog⁹ te Uskrs i Božić. Moderni sabati koje slave mnogi Wiccani i Neo-pogani su: Imbolc, Ostara¹⁰, Beltane, Litha¹¹, Lammas, Mabon, Samhain i Yule (usp. Jarić, 2013:24). Do kraja 16. i početkom 17. stoljeća, sabat je postao središnji dio u optužbama za vještičarenje. Iskazi tisuća ljudi diljem Europe potvrđivali su postojanje noćnih okupljanja (Jarić, 2013:26).

5. PROGONI

Progon vještica jedna je od najmračnijih pojava europske povijesti. Razvija se od pučkih vjerovanja, koja vuku korijen iz poganskih, primitivnih vremena europskih naroda, ali i iz zakonodavstva antike. Nastavlja se nastojanjem Crkve (i katoličke i protestantske) da se u doba svitanja humanizma i prevladavanja razuma nad dogmom okoristi tim iracionalnim porivima kako bi obnovila borbu protiv hereze i heretika te učvrstila vjeru u onostrani svijet, time i svoju moć. Bitno je za napomenuti kako je vjera u vještičarenje i demonsku magiju bila dodatno potaknuta

⁷ Poznato kao i Valpurgina noć.

⁸ Još nazvan i Lammas.

⁹ Poznatije kao doba Halloween-a ili Noći vještica.

¹⁰ Prolječna ravnodnevice.

¹¹ Ljetni solsticij.

među protestantima – optuživali su svoje katoličke parnjake zbog njihovih specifičnih vjerskih obreda (usp. Gračanin, 2017:37). Napokon završava nešto kasnijim zahvatom državne vlasti koja se u doba raspadanja feudalnog poretka u 17. i 18.st. progonima vještica koristi kao mjerom pritiska i zastrašivanja (Jurišić u Michelet, 2003:319).

Do sredine šesnaestog stoljeća, katolici i protestanti u istoj su mjeri spaljivali vještice, na stotine odjednom. Npr. dva su njemačka sela 1585. godine doživjela takve progone da je u svakome bila pošteđena samo po jedna žena. Ludilo i gorljivost nastavili su se kroz sljedećih sto godina, dosegnuvši vrhunac tijekom Tridesetogodišnjeg rata¹². U vrijeme protektorata u Engleskoj, Cromwell je imao vlastitog lovca na vještice, generala Matthewa Hopkinsa. Krajem sedamnaestog stoljeća histerija se proširila preko Atlantskog oceana te zahvatila puritanske kolonije u Novoj Engleskoj, a vrhunac je doživjela u salemskim suđenjima (usp. Michelet, 2003:116). Godine 1647., Achsah Young bila je prva zabilježena vještica, obješena u kolonijama, od kojih će kasnije nastati sjedinjene države. Zapis o njenom smaknuću dovodi u Novi Svijet staru mržnju, obilježenom sa smrću oko milijun ljudi (usp. Wells, 2007:1).

Iako se u konačnoj brojki može vidjeti da žene uvelike pretežu u odnosu na muškarce, u pojedinim dijelovima Europe, kao što su Burgundija, Estonija, Normandija, Island, muškarci su činili većinu optuženih¹³ (usp. Gračanin, 2017:36).

Progoni vještica nisu bili jednako snažni u svim dijelovima Europe. Najžešći su bili na području Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti usredotočenog na njemačke zemlje i susjedne oblasti Švicarske, današnje istočne Francuske, Belgije i Luksemburga (Gračanin, 2017:37-38). Manje progona zasjeđeno je u Francuskoj, Britaniji¹⁴ te u današnjoj Nizozemskoj. Blagi progoni događali su se u Skandinaviji, dok su u južnoj Europi, tj. točnije u Italiji, Španjolskoj i Portugalu, progoni bili rjeđi (usp. Gračanin, 2017:38). Srednja i istočna Europa, Rusija, Češka i Ugarska (Mađarska s Transilvanijom i Slovačkom) bile su pošteđene većeg nasilja, osim Poljske, u kojoj su progoni imali nešto više žara (usp. Gračanin, 2017:39). Levack kaže da ne možemo govoriti o jednom progonu, već o stotinama, ako ne i tisućama odvojenih progona koji su se

¹² Tridesetogodišnji rat (1618.-1648.) ujedno najskuplji, najtragičniji i najjeziviji rat (do 20.st.) koji se ikada vodio na europskom tlu, započeo kao vjerski sukob između katoličanstva i protestantizma.

¹³ Muškarci su uz vještičarstvo bili vezani obiteljskim poveznicama s optuženom ženskom vješticom, a često i kao žrtve ekonomske ili političke zavisti.

¹⁴ Iako je u Škotskoj bilo više žrtava negoli u Engleskoj.

dogodili na različitim mjestima u različita vremena, svaki sa svojom poviješću i svojim razlozima zašto su počeli, oblikom koji su uzeli dok su se razvijali te različitim načinima na koje su završili (Jarić, 2013:36).

Jedan od dubokih korijena te manije bio je seksualne prirode. Erotika je oslobađala veliku energiju sputanog libida, ali je predstavljala i novi oblik stare borbe spolova, kojim je patrijarhat, koji se osjećao ugroženim, još jednom (najbrutalnije) trijumfirao (Jurišić u Michelet, 2003:325). Glavna je optužba protiv vještica ta da opće s đavolom te da zbog tog imaju natprirodnu moć. Velika većina nakon mučenja priznaje sve za što su optužene te da vrug dolazi k njima u različitim oblicima, najčešće u obliku poznatog mladića.

Thaller se pita: „Tko je bio bolestan: progonitelj ili progonjene? Nevjerojatna priznavanja progonjenih dala su povoda tezama, da li ipak nije egzistirao jedan pokret vještica, jedan svjestan ili nesvjestan pokret otpora ondašnjim vlastima, neki zametak revolucije protiv ondašnjeg društvenog poretka.“ (Čiča, 2002:58).

6. ŠTO JE CRKVA IMALA REĆI NA TO

Europski su seljaci mogli nedjeljom ići u crkvu, slušati mise te asimilirati kršćanske obrede i nauk. No, u isto vrijeme ostavljali su mlijeko u tanjurima i druge žrtvene darove za drevne sile koje su se nalazile u šumama oko njih. U gotovo svim zajednicama postojala je barem jedna starica koja je imala ugled zbog svojih proricateljskih i iscjeliteljskih sposobnosti, isto tako i stručnosti kao babice. Upravo je ona, ne svećenik, bila izvor vjerodostojnih informacija o vremenskim prilikama, usjevima, zdravlju, seksualnosti, plodnosti te rađanju djece (usp. Michelet, 2003:98).

Crkva je provodila niz akcija protiv tzv. *sila tame*, zlokobnih energija koje vrebaju u mračnim šumama. One su, za pobožne kršćane, skrivale bezbrojne oblike zla i pružale utočište demonima. Sile koje su skrivale šume bile su jednostavno sile prirode i prirodnoga svijeta koje je Crkva smatrala nepreporođenima. Dobro je poznato da bogovi jedne religije postaju vrugovi religije koja je zamjenjuje; prije pojave kršćanstva, domene Rimskoga Carstva priznavale su boga Pana¹⁵ kao vrhovno božanstvo prirodnoga svijeta. Pod paskom Crkve, službeno je demoniziran i sotoniziran.

¹⁵ Pan je bio bog kozjih rogova, papaka i repa, vladao je silovitom i kaotičnom prirodom.

Ima mnogo primjera takve prakse – npr. stoljećima ranije, feničanska božica-majka Astarta promijenila je spol i postala demon Astarot (usp. Michelet, 2003:97).

Službena crkvena dogma poricala je stvarnost čarobnjaštva sve do kraja 15. stoljeća. Uništeni usjevi, neobjašnjive smrti, bolesna stoka – sve se to moglo pripisati vražjem djelu ili prirodnim uzrocima, ali ne seoskoj starici (usp. Michelet, 2003:101).

U 15. stoljeću Crkva je počela mijenjati mišljenje. 1458. inkvizitor Nicholas Jaquierius tvrdio je da je moć vještica veoma stvarna te se ne smije olako odbaciti kao puka fantazija. 1484. godine Papinska bula posve je preobličila dotadašnje stajalište i službeno priznala vradžbine kao stvarnost (usp. Michelet, 2003:102).

Inkvizicija je omogućila Crkvi da usvoji agresivniju politiku i prijeđe u napad; dotadašnja mrzovoljna tolerancija zamijenjena je otvorenim progonima. Sudjelovanje u starim poganskim obredima označeno je čarobnjaštvom ili vradžbinama, a samo vjerovanje u nj klasificirano je kao hereza, uz prateće kazne. Seoske mudre žene i babice, koje su poznavale svojstva biljaka i čiji su se savjeti cijenili, proglašene su vješticama.¹⁶ Paranoja i strah u kratkom su vremenu poharali čitavu Europu, a u tom ozračju sveprisutnoga terora čak i stotine tisuća ljudi postali su žrtvama službenog crkvenog ubojstva (usp. Michelet, 2003:100).

U osnovi, stav je bio sljedeći: fantastična svjedočanstva o postojanju i zbivanjima oko vješticih sastanaka, sotonistička djelatnost, optužbe i priznanja o seksualnim orgijama kao i ritualnim zločinima, imaju svoj izvor ili u uobrazilji neurotika ili ih treba pripisati užasnim okolnostima tortura pod kojima su izjave davane. Drugim riječima, čarobnjaštvo je izmislila Inkvizicija, a ne vještice (Čiča, 2002:18).

¹⁶ S obzirom na okrutnu mizoginiju Inkvizicije, žrtveni su jarci, gotovo bez iznimke, bile žene.

7. MALLEUS MALEFICARUM

Oko 1486., dvije godine nakon objavljivanja papinske bule Inocenta VIII., Heinrich Kramer (Institoris) i Johann Sprenger – apostolski poslanici imenovani za inkvizitore – napisali su knjigu. Taj je tekst sigurno jedan od najzlokobnijih pisanih djela u ljudskoj povijesti te najopscenije djelo u povijesti zapadne civilizacije. *Malleus Maleficarum* iliti Čekić vještica¹⁷ bio je toliko popularan da je do 1520. godine dosegao trinaest izdanja. Od tada do danas knjiga je neprestano u tisku te još ima ljudi koji ju shvaćaju ozbiljno. Malleus navodi gotovo sve gnjusne te čak i pornografske pojedinosti o navodnim manifestacijama vještichjeg djelovanja. On nije bio namijenjen samo inkvizitorima, nego i sucima, svjetovnim vlastima te poremećenim građanima koji vjeruju u nazočnost zla u njihovoj blizini. Tekst je usredotočen na seksualne odnose s vragom, inkubima¹⁸ i sukubima¹⁹, nudi tehnike dijagnoze i prognoze te nabraja terapijske postupke i kazne. Knjigu je prihvatilo i katoličko i protestantsko zakonodavstvo (usp. Michelet, 2003:104-105).

Paklene sile su same po sebi nemoćne te mogu djelovati samo putem ljudskog posrednika. Sve što je prije pripisivano neshvatljivom Božjem djelovanju, sada za nesreće biva optužen čovjek. Malleus je osiguravao krivca kada god je nešto pošlo po zlu. On tvrdi da najmoćnije vještice mogu izazvati munje, gromove i oluje te tako prouzročiti smrt životinja i ljudi, dok muškarcima i životinjama mogu prouzročiti sterilnost i impotenciju. One mogu stvoriti kugu, ubijati djecu kao žrtve demonima i demonskim silama, izazvati ljubav i mržnju te proricati budućnost. Također, one mogu putovati zrakom u tijelu ili mašti (usp. Michelet, 2003:106).

Nasuprot njihovoj ustrajnosti u borbi protiv nevidljivih sila, pisci knjige panično su se bojali žena. Žena je lijepa izgledom, a zarazna kada se dodirne. Osim lijepih žena, najviše su sumnje pobuđivale babice, zbog iskustva i poznavanja onoga što je Inkvizicija smatrala misterijem. Vjerovalo se da se mrtva djeca, a i ona unakažena i deformirana, pa čak i živahna, rađaju kao žrtve vragu ili babičinih vradžbina. Malleus je bio nemilosrdan u osudi zavedenih, a potom odbačenih djevojaka; sam zavodnik nije snosio krivnju, već se smatrao žrtvom. Svako neobjašnjivo ponašanje protumačeno je kao vradžbina, npr. ženska masturbacija ili senzualno sunčanje (usp. Michelet,

¹⁷ Sa svojih 500 stranica, ta knjiga doslovno može predstavljati čekić.

¹⁸ Lat. incubo, što znači noćna mora, u rimskoj mitologiji demon noćne more, u srednjem se vijeku vjerovalo da opći s vješticama.

¹⁹ Za razliku od inkuba, sukub je ženski demon koji u snu opći s muškarcima.

2003:108). Prema *Malleusu*: „Stoga ćemo se ovdje poglavito osvrnuti na žene, prije svega, zašto su pripadnice toga slabog spola češće sklone toj opačini od muškaraca. Prvo ćemo općenito istražiti glavne osobine žena; potom ćemo posebno istražiti koja je vrsta žena općenito sklona praznovjermima i čarobnjaštvu. Treće se pitanje odnosi na primalje, koje svojom izopačenošću nadmašuju sve ostale.“ (Institoris i dr., 2006:142).

Autori *Malleusa* tvrde kako postoje tri vrste vještica: „... jedne nanose štetu, ali ne mogu liječiti; druge liječe, ali zbog nekog posebnog ugovora sklopljenog s đavlom ne mogu nanositi štetu; treće nanose štetu i liječe. Među onima koje nanose štetu, jedna se vrsta osobito izdvaja, a njoj pripadaju one vještice koje mogu izvoditi sve vrste čarobnjaštva i vradžbina. A tu kategoriju čine one vještice koje običavaju proždirati i jesti djecu svoje vrste.“ (Institoris i dr., 2006:235).

8. SUDSKI POSTUPAK

Što se tiče samog procesa optuživanja osobe da je vještac ili vještica, Crkva se u istražnim postupcima i tijekom ispitivanja služila vrlo jednostavnim dokazima: sve što bi dvije ili tri osobe posvjedočile pod prisegom, prihvaćalo se kao dokazano i istinito. Štogaod je osumnjičenik odgovorio, on ili ona već su bili osuđeni. Samo se poricanje stvarnosti vradžbina smatralo herezom. Kako bi spriječili vještičin kontakt sa zemljom, pri zarobljavanju nošena je u košari ili na dasci. Pred sućem stajala je okrenutih leđa, da ga ne bi začarala samim pogledom. Suci i ostali dužnosnici, koji su bili uključeni u suđenje, morali su pripaziti da ih vještica ne dotakne, pogotovo golim rukama ili dlanovima. Sucima se savjetovala nošnja blagoslovljenog bilja ili soli, posvećenih na Cvjetnu Nedjelju, obješenih oko vrata te zapečaćenih blagoslovljenim voskom. Primjenjivane metode tijekom suđenja odražavale su iskustvo u iznuđivanju informacija. Strah od mučenja često je isključivao nužnost torture (usp. Michelet, 2003:111-112). Vještici je mogao biti obećan život, ali taj život značio je život u zatvoru, na kruhu i vodi iako joj neće biti rečeno da će biti zatvorena. No, kako bi dobila to dubiozno oslobođenje, morala je razotkriti ostale vještice. Malleus ističe kako se obećanje života zapravo ne mora ispuniti, jer nema razloga postupati časno s vješticom (Michelet, 2003:113).

Vještice su olako osuđivane na temelju priznanja, često bez mučenja te su već bile napola lude i priznavale da se pretvaraju u životinje. Talijanke su se, npr. pretvarale u mačke, provlačeći se

ispod kućnih vrata te sisale dječju krv. Spaljivane su. Vještice su na sudu govorile kako su općile sa Sotonom iako su prema dokazima zapravo bile djevice. Svejedno su poslone na lomaču (usp. Michelet, 2003:149). Suci su na svakoj ženi osumnjičenoj da je vještica tražili znamen – vražji pečat – običan madež, koji je krvnik zatim izrezivao, da vještici time oduzme njenu đavolsku moć (Jurišić u Michelet, 2003:325).

Postoje tri metode pokretanja sudskog postupka: na prvi se način pokreće podizanjem privatne optužbe za pružanje zaštite hereticima ili za zločin hereze. Tužitelj prilaže i dokaze i prihvaća odgovornost talionske kazne, ako optužbu ne uspije dokazati. Drugom se metodom postupak pokreće anonimnom denuncijacijom, no potkaziivač ne pruža nikakve dokaze niti se upliće u proces, već tvrdi da tu prijavu podnosi radi zdušnosti vjere ili radi kazne izopćenja, koju mu je izrekao ordinarij, tj. službenik Katoličke crkve. Treća metoda pokretanja sudskog procesa uključuje inkviziciju, odnosno proces se ne pokreće zbog optužbe i denuncijacije, nego na temelju glasina o postojanju vještica u nekom mjestu ili gradu (usp. Institoris i dr., 2006:406).

Sve do početka 17. stoljeća zadržali su se staroslavenski sudbeni običaji koji su omogućavali optuženiku, ako nije bio zatečen u počinjenju prekršaja ili ga nije priznao, da pred sud dovede jamce koji će pod prisegom svjedočiti u njegovu korist i tako ga osloboditi krivnje (Gračanin, 2017:49). Pravo pokretanja postupka i kažnjavanja imali su slobodni kraljevski gradovi i županije, ali i vlastelini posebno ovlaštenu dodjeljivanjem tzv. „prava mača“ da dosuđuju i provode smrtne kazne za prijestupe (Gračanin, 2017:50). Okrivljena bi osoba primila optužnicu nakon što je već bila okovana u zatvoru, gdje je stavljena nakon prijave ili tokom istrage, a sudski joj je službenik morao usmeno objasniti za što je optužena. Na sudu bi optuženici prvo bili sami saslušani, a nakon toga suočili bi ih sa svjedocima. Ako su dokazi govorili dovoljno u prilog krivnje, a da je osoba zaničkala optužbu, tužilac bi naložio mučenje (usp. Gračanin, 2017:51).

Više od devet desetina optuženih bile su žene, u dobi od pet do osamdeset i pet godina, no uglavnom su to bile sredovječne i starije žene. U pravilu se radilo o seljankama, nezaposlenim ženama i sitnim obrtnicama, ali bilo je i plemkinja, a i jedna opatica (Gračanin, 2017, 55).

Osuđenim je vješticama, u pravilu, najprije glava bila odrubljena ili su zadavljene te potom spaljene. U Engleskoj su ih vješali. Ponekad je primjenjivano nabijanje na kolac. Optužba za vješticearenje nije nužno vodila u smrtnu presudu, ali su oslobođeni bili trajno obilježeni, izgurani

na marginu, čak nekad i tjelesno onesposobljeni zbog mučenja tijekom sudskog postupka, što ih je onda bacalo u siromaštvo i bijedu jer više nisu bili kadri raditi (usp. Gračanin, 2017:39).

8.1. Tortura

Iznošenjem optužbe za herezu, svakome je dopušteno svjedočiti, kao i u slučaju optužbe za uvredu veličanstva jer je čarobnjaštvo veleizdaja Božjeg Veličanstva. Stoga, valja optužene podvrći mučenju u svrhu iznude priznanja. Svatko tko je optužen, bez obzira na čast ili službu koju obnaša, može biti podvrgnut torturi, a tko se pokaže kriv ili ako prizna svoje zlodjelo, bit će na mučilu rastrgan, neka trpi muke propisane zakonom, kako bi bio kažnjen za svoje prijestupe (usp. Institoris i dr., 2006:86).

1252. godine papa Inocent IV. odobrio je mučenje kao metodu da bi se od zatvorenika iznudilo priznanje (Jarić, 2013:29). Mučenje je trajalo dok optužena osoba nije priznala, ili dok se ispitivači ne bi umorili. Ako bi osoba porekla priznanje iznuđeno na mukama, opet bi je njima podvrgavali, iako to nisu smjeli bez novih činjenica koje je terete, nego bi osobu morali osloboditi presudom (Gračanin, 2017:52).

Ispitivači su se služili i dodatnim pokazateljima i postupcima kako bi dokazali krivnju: traženjem đavoljeg pečata (vražjeg znamenja na tijelu, odnosno madeža), pokusom sa suzama²⁰ jer se vjerovalo da vještica ne može plakati, pokusom s vagom jer je vještica morala biti lagana da može letjeti ili sudom hladne vode kad bi optuženicu vezali užetom i bacili u rijeku pa ako bi plutala jer je lagana, bila je kriva kao vještica (Gračanin, 2017:52).

Kazne su uključivale i bičevanje, batinanje, žigosanje, stajanje na stupu srama, stavljanje u klade, iskapanje oka ili odsijecanje šake. Bila je predviđena i novčana kazna, ako se zločin nije izvršio ili ako žrtva nije preminula. U vrsti smrtne kazne znala se praviti i razlika između spola osuđenih osoba pa su muškarci kažnjavani vješanjem, a žene spaljivanjem (Gračanin, 2017:53). Jedna od najpoznatijih na lomači pogubljenih „vještica“ svakako je bila Ivana Orleanska koja se borila protiv Engleza tijekom Stogodišnjega rata odjevena u mušku odjeću, a koju su Burgundani zarobili

²⁰ Iskustvo je pokazalo da su vještice kadre manje plakati što ih se više preklinje, bez obzira koliko se trude ili premazuju obraze slinom. Ipak, događa se da poslije, u odsutnosti suca i ne na mjestu mučenja, uspijevaju plakati pred svojim uzničarima.

i predali Englezima. Englezi su je 30. svibnja 1431. godine spalili kao vješticu. Ova „vještica“ je 1920. godine proglašena francuskom nacionalnom sveticom (Bašić, 2013:11).

U nastavku ispitivanja pod mučenjem, sudac valja postupiti na sljedeći način. Prije svega treba imati na umu da, kao što svi lijekovi ne mogu pomoći u ozdravljenju svih organa, već se svaki pojedini organ liječi drukčijim lijekom, tako se ni svi heretici ili optuženi za herezu ne mogu podvrgnuti istom načinu ispitivanja i mučenja, s obzirom na optužbe koje su protiv njih iznesene, već se, sukladno njihovoj različitoj naravi i osobnosti, primjenjuju različite metode (Institoris i dr., 2006:440-441).

Posljednje zakonito smaknuće vještice provedeno je u lipnju 1782. u švicarskom gradiću Glarusu, a izazvalo je prepast i zgražanje širom Europe (Gračanin, 2017:37).

9. NAŠE PODRUČJE

Istočnojadranski statuti na hrvatskom jeziku sačuvali su i domaće nazive za osobe koje su se bavile čarobnjaštvom i vještičarenjem, ali poznaju isključivo ženske izvršitelje: tvarnica²¹, višćica, čarobnica i vražarica²², černica²³, a i Krčki statut govori o „tvarmi ženskim“. Statuti pak dalmatinskih, istarskih i kvarnerskih gradskih zajednica, pisani na latinskom, ne prave razliku prema spolu među prekršiteljima (Gračanin, 2017:40).

Srednjovjekovna vrela sjeverne Hrvatske, također, pokazuju raznolikost vještičjih postupaka te prikazuju bogatstvo magijskog djelovanja: npr. ponovno zadobivanje ljubavi, omrazivanje osoba, ljubavno čaranje za otuđivanje supružnika, spravljanje čarobnih napitaka, otrova i masti, liječenje od bolesti, ali i zadavanje smrti, izazivanje suše, tuče, mraza ili drugih vremenskih neprilika, uzrokovanje neplodnosti tla te nanošenje gospodarskih šteta oduzimanjem mlijeka kravama ili čarobnom zaštitom vlastitih usjeva (usp. Gračanin, 2017:42).

U mnogim se mjestima u Hrvatskoj vjeruje da žensko dijete koje se rodi u crvenoj ili krvavoj košuljici postaje vještica, a muško vukodlak. Postoji i varijanta ako se rodi u modroj ili crnoj

²¹ Vinodolski zakonik iz 1288.

²² Poljički statut iz 1440.

²³ Trsatski statut iz 1640.

košuljici prvo postaje mora, a tek udajom vještica. U Praputniku, u Hrvatskoj, kažu da vještice i vukodlaci moći dobivaju tek nakon što napune 21 godinu (usp. Jarić, 2013:4).

Vještice su bile krive za sve: i za zle osobne udese i za opće nesreće. Polihistor²⁴ iz Kranjske, Janez Weikhard Valvasor, jedan od najumnijih ljudi svoga vremena, piše: „Prošaste 1686. godine spaljeno je u okolici Zagreba vrlo mnogo vještica i čarovnica, i napokon su seljaci postali tako ogorčeni na te đavoljske službenice, da čim bi jedna drugu optužila, smjesta bi je sami hvatali i bez provedenog ni duhovnog ni svjetovnog postupka, odvodili na lomaču i spaljivali.“ (Jurišić u Michelet, 2003:324). Iz spisa o sudbenim raspravama može se vidjeti da nije bilo područja ljudskog života u kojem svijet nije pronašao utjecaj vještica.

I u Hrvatskoj se vještice progone²⁵. Zakoni za njih predviđaju kaznu spaljivanja, ali u optužbi zbog čaranja može doći do primjene „rotnog prisezanja“, tj. optuženika se može osloboditi svih posljedica kazne pomoću prisege znanca (Jurišić u Michelet, 2003:321). Čak ni u antici, kada je žena bila sasvim obespravljena, njen položaj nije bio tako tragičan kao tada, zbog manije traženja vještica, i to tek pola stoljeća prije početka Francuske revolucije. Žrtve optužba u Hrvatskoj bile su najčešće žene iz najnižih društvenih slojeva: žene kmetova, kramara i sitnih obrtnika, samohrane udovice te služavke. Situacija se nije razlikovala od situacije u cijeloj Europi (usp. Jurišić u Michelet, 2003:322). Progoni vještica i čarobnjaka bili su usmjereni samo na jedan sloj društva – na onaj bez bogatstva i utjecaja. U tim je progonima, prema nekim proračunima, životom platilo nekoliko stotina tisuća osoba. Borba protiv vještica bila je bolesna pojava, splet praznovjerja i zlobe, najpogodnija arena za osobne obračune, osvete i strasti.

Razbire se iz tih žalosnih dokumenata ljudskog bezumlja da je katkad neoprezno izuštenu riječ ili prijetnja dovoljna bila da se nesretnica dovede na mučila pa zatim na lomaču (Jurišić u Michelet, 2003:323). Npr. zanimljiv je slučaj zagrebačke kramarice²⁶ Cindekovicice koja je vjerojatno bila uspješna trgovkinja, a konkurencija ju je, da joj napakosti, optužila da je vještica (usp. Jurišić u Michelet, 2003:325).

²⁴ Znanstvenik koji poznaje mnoga područja znanosti.

²⁵ Svijest o vještičarenju itekako je bila živa, a to nam ukazuju svjedočanstva izvorne hrvatske pravne tradicije na glagoljici - riječ je o Vinodolskom zakonu (1288.) i Krčkom ili Vrbanskom (Vrbničkom) statutu (1388.). Uz navedene tekstove možemo dodati i Nauk za izpovednike sačuvan u hrvatsko-glagoljskom zborniku Antonin s kraja 15.st. On je bio namijenjen svećenicima te je sadržavao osnovne podatke o vrstama neprihvatljivih magijskih postupaka i vjerovanja.

²⁶ Ona koja je prodavala rabljenu robu, staretinar.

10. VJEŠTICA DANAŠNJICE

Žene su oduvijek bile česta inspiracija i motiv umjetničkog izražavanja. Među tim ženama pojavljivale su se i vještice u liku monstroznih, oronulih starica, kao i prelijepa, zavodljive čarobnice koje mame muškarce u svoj destruktivni zagrljaj. Način na koji su tumačene i prikazivane zavisio je od vremenskog razdoblja, kulture, ali i osobne sklonosti umjetnika. U tim okolnostima nastajala su snažna, duboka i utjecajna djela koja su kroz vrijeme i konkretnu umjetničku viziju vještica uvelike utjecala na sveopću društvenu percepciju vještičarstva (Herga, 2018:12).

Arhetip vještice jedan je od duboko ukorijenjenih simbola, vezan uz grotesknu staricu, povijenu u mraku iznad crnog kotla, dok leti na metli, u pratnji antropomorfnih demona. Bile one antičke čarobnice, stare travarke, srednjovjekovne babice upoznate sa skrivenim znanjem vezanim uz narodnu magiju i folklorne običaje ili demonske, heretične skupine žena usmjerene đavoljim vodstvom, njihov utjecaj na promatrača je jednak, jer moć im proizlazi iz arhetipske snage koju ostavljaju u ljudskoj psihi (Herga, 2018:1). Kulturološki gledano, vještica je jedan od simbola koji kroz kulture egzistira s više sličnosti nego razlike, lako je prepoznatljiv i univerzalan. Arhetip koji je još uvijek bitan, bilo kao simbol strahova ili žarišna točka za različite društvene tjeskobe, glavni krivac ekonomskih problema, simbol ženske slobode i feminizma, čak i bitan element popularne kulture. Vještica je simbol koji ne gubi svoju moć (usp. Herga, 2018:1).

Tako danas poznajemo bogatu, ali negativnu povijest ovog fenomena, kao i primjere oživljavanja vještičjeg lika kroz različite prakse suvremene neopoganske i vještičje religije. Ti su primjeri utjecali na način prikazivanja vještičjeg lika kroz medij kazališta i filma: od demonske starice u službi uništenja društvenog i katoličkog poretka, preko fatalne zavodnice, do feminističkog simbola slobode i ženskih prava (usp. Herga, 2018:2).

S vremenom, vještica je postala nadnaravna ikona ženske slobode, neovisnosti i snage, simbol duhovne moći i ženske buntovne spremnosti na borbu za svoja prava i izlazak iz svijeta patrijarhata. Za mnoge je žene bila arhetip osnaživanja vlastite ženstvenosti. Ženski pokreti devetnaestog i dvadesetog stoljeća okrenuli su se povijesti vještičarstva ne bi li prikazali neprekidne nepovoljne okolnosti položaja žena unutar patrijarhata (usp. Herga, 2018:7). Vještica postaje feminističkom ikonom ponajviše u vrijeme drugog feminističkog vala, tijekom šezdesetih

godina dvadesetog stoljeća. Tome je značajno potpomogao američki pokret W.I.T.C.H.²⁷; inspirirane vještičjom povijesti, ali i pojavom neopoganskih vještičkih religija, članice pokreta, odjevene u svojstvene vještičje kostime, crne haljine i šiljate šešire, koristile su vještičju ikonografiju u svojim političkim prosvjedima (usp. Herga, 2018:7-8).

Žena koja egzistira između putene ljepotice i raspadnute starice obilježila je godine umjetničkih prikaza u slikarstvu, poeziji i književnosti. Vječno je opsjedala najskrivenije kutke ljudskog uma, a ponajviše onog muškog. Sliku vještice u najvećoj su mjeri proizveli muškarci i njihovi stavovi o značenju i položaju žena u društvu. Svi umjetnički prikazi te sva dokumentacija vezana uz vještice i njihovo djelovanje bili su autorska djela muškaraca (usp. Herga, 2018:11).

22. srpnja 2016. Amerikanac Brock Turner dobio je šest mjeseci zatvora nakon što je silovao djevojku u nesvijesti. Tu sistemsku grešku pravosuđa pokušale su ispraviti vještice. Vještice iz SAD-a te iz drugih dijelova svijeta koordinirale su se putem interneta i odradile kolektivno bacanje čini na Turnera, proklele ga na fizičku bol, impotenciju, udarac pravde i noćne more. Sve je odrađeno službeno, prema vještičjim ritualima. Upravo je ovaj trenutak prikladan za ulazak u lik vještice kakva postoji danas, u popularnoj kulturi, tj. u popularnoj percepciji općenito (usp. <http://www.voxfeminae.net/gender-art/item/10292-horor-i-figura-vjestice>).

Ljudska upotreba misterioznog i nadnaravnog zla uvijek je znala privući publiku te nudila dramaturzima različite mogućnosti za razvoj lika i zapleta (usp. Anderson, 2006:7). Danas su vještice postale dijelom popularnog fantazijskog, ali i virtualnog svijeta. Autori koji su njihove nadnaravne moći oživjeli u suvremenim fabulacijama poput J. K. Rowling postali su najtraženijim scenaristima prestižnih holivudskih ekranizacija. Priča o malenom čarobnjaku koji se bijelom magijom bori protiv crne, osvojila je svijet, izuzevši ponekih vatikanskih glasnogovornika koji su optužili spisateljicu za korištenje postojećih starih magijskih i zabranjenih knjiga (usp. Bašić, 2013:38-39).

²⁷ Women's International Terrorist Conspiracy from Hell, američki pokret nastao 31. listopada 1968. godine.

10.1. Macbeth

Djelo koje je utjecalo na suvremenije knjige i filmove o vješticama jest Shakespearov *Macbeth*²⁸. Kada je kazališna publika gledala *Macbetha* i vidjela tri vještice kako pričaju, oni su tada posvjedočili Shakespearovom prizivanju čudnog i natprirodnog. U jednom od prizora pojavljuje se scena gdje prva vještica govori kako će napakostiti jednoj ženi i njenom mužu, mornaru na brodu te tada tri vještice bace čini radi osvete. U Shakespearovoj Engleskoj, ova navodna praksa bila je poznata kao šteta koja slijedi nakon ljutnje²⁹, i to je bila jedna od najučestalijih optužbi protiv osumnjičenih vještica – najčešće stare, siromašne žene, pogotovo udovice. Te žene bi molile za hranu i vodu, a kada budu odbijene, one mogu ljutito reagirati; kasnije, kada se dogodi nesreća, poput loše žetve ili obične bolesti, koja se dogodi onoj osobi koja joj nije htjela pomoći, stara žena bila bi okrivljena za navedene probleme. Shakespearovo odigravanje na pozornici, kako vještice planiraju štetu, imalo je pojačan strah od vještinih pakosti koje može izvoditi svakodnevno (usp. <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/witchcraft-in-shakespeares-england>).

Kazališne vještice najčešće su se u svome prikazu oslanjale na dva vrlo poznata simbolička prikaza žene kao vještice, oronule starice i zavodljive, fatalne čarobnice. Shakespearove tri mračne sestre i trovačica Medeja mogle bi se smatrati temeljem na kojem se razvijaju estetski prikazi kazališnih vještica (Herga, 2018:51).

10.2. Književna djela

Vještice nisu prisutne samo u kršćanskom svijetu. Ivan Gundulić u svome nedovršenom djelu *Osman* u drugom pjevanju opisuje tursku vješticu, čiji se opis podudara sa zapadnoeuropskim teološkim shvaćanjem vještice. Tako turska vještica, Mustafina majka, zaziva „sile pakljene“ u

²⁸ Vještice su ovo djelo obilježile svojom glumom i pojavom te zbog mističnih legendi koje se vežu uz njega od trenutka premijere 1606. godine pa sve do danas. Ta se tragedija smatra jednom od najnesretnijih djela. Ono je nastalo u vrijeme gorućih progona vještica, u razdoblju kada je vještica bila stvarni lik i svakodnevica. Jedna od legendi govori kako je Shakespeare u sceni s vješticama gdje proriču Macbethovu sudbinu uzeo riječi koje su se stvarno koristile u vještičarskim ritualima te da su bijesne vještice bacile prokletstvo na djelo radi osvete. Zato se u kazalištima ime djela nikada ne izgovara, pogotovo na sceni. Postoje različite priče o nesrećama koje su se dogodile glumcima i cjelokupnoj produkciji pri postavljanju *Macbetha*; koliko u tome svoje prste imaju prave i živuće vještice prošlih vremena – teško je reći – ali sigurno je da su one likovi koje su vitalno obilježili ovo djelo.

²⁹ eng. “mischief following anger”

pomoć, odlazi na vještičje sijelo na kojem se ispod oraha odvijaju „gozbe strašne“. Na sijelo odlazi leteći na ovnu, dok se u pridjevu „vragoduha“ može iščitati njezina veza s vragom. Ova vještica naučila je svoj zanat odmalena, još od svojih „vilenika roditelja“ i „vještice majke“. Ima sposobnost metamorfoze i pretvara se u „pticu, zvir, dubu i stinu.“ (Bašić, 2013:32).

Čarobnice se spominju i u najpoznatijim arapskim pričama - *Tisuću i jednoj noći* koje pripovijeda vezirova kći Šeherezada. Tako u *Priči o okamenjenom kraljeviću* jednoga kraljevića začara njegova vlastita žena koja je ujedno i kći njegovoga strica. Razlog tome je ljubav prema crnom robu, a ne prema mužu. Prije noćnoga leta maže se nekakvim mastima, a u čaranju basme izgovara na glas (Bašić, 2013:5).

Sljedeće djelo svjetske književnosti koje aludira na čarolije jest Cervantesov *Razgovor pasa*. Jedan od sugovornika - pas – opisuje navike andaluzijske vještice, njegove nekadašnje gazdarice. Ona je tvrdila da je jednom bila u dolini Montes Pirineos, na velikom putovanju. Došli su na veliko polje na kojem se skupilo mnoštvo vještaca i vještica, i tamo im je đavao dao jesti neukusna jela, a događali su se i drugi odiozni događaji od kojih je poštedjela njegove nevine uši (Bašić, 2013:22).

Juraj Habdelić u djelu *Pervi otca Adama našega greh*, u poglavlju naslova *Kolika se krivda čini bogu kada čovjek njegovu sliku povrijedi*, utvrđuje da čovjek sebe izobličuje grijesima, a zatim i Boga jer je stvoren na njegovu sliku i priliku. Navodi i voštane figure koje vještice tale na vatri ili ih probadaju iglama, čime uzrokuju smrt osobe koju simbolizira figurica. Služeći se del Riovim djelom, navodi konkretan primjer kojega je ovaj zagovaratelj progona vještica opisao: francuski kralj Karlo IX. teško se razbolio i liječnici mu nisu mogli pomoći. Nakon toga, pronađen je voštani kip, izliven prema kraljevom izgledu, kojega su čarobnjaci boli (usp. Bašić, 2013:34-35).

Smješnica³⁰ *Lukrecija* poznata je i pod nazivom *Trojo*. Lukrecija i Džano zaljubljeni su par koji se želi vjenčati. Džano obznanjuje vijest ocu Antoniju koji je radostan što će ženiti sina i savjetuje mu da ne kaže majci. Međutim, majka je sve to prislušivala te nije zadovoljna odabirom nevjeste. Tada nalaže slugi Skapinu izvršenje određenih radnji kako bi Lukrecija prestala voljeti Džana, što saznajemo iz Skapinova monologa: „... istina je prava da su žene vragovi, ma veliki! Ko bi reko da je moja gospođa vještičina! Ah i poj se uzdat! Erbo nikako nije mogla imbroljat ni smesti da joj

³⁰ Žanrovsku odrednicu smješnice u književnu su historiografiju uveli Slobodan Prosperov Novak i Josip Lisac; smatra se da su smješnice domaći hibridni komički žanr koji se oslanja na talijanske tiskane *commedie ridiculose*.

se sin ne vjeri za Lukreciju Trojovom, hoće da smete po vragolijama. Evo mi ti je sada dala u ovoj knjizi nekoga malana od trave i rekla mi je da najprije spijam da ko ne uzbude da me ne vidi, paka da ovo zakopam u Troja od vrata od kuće; i kada Lukrecija stane više ovoga, da će ončas privratit ljubav koju nosi Džanu u drugoga. Molio sam je da almeno učini da opeta namura na me, i obećala mi je da kada se ja pomažem i nekome vodom što mi je dala u ovoj gostarici da će ončas Lukrecija za mnom zamatat u ljubavi.“ Skapin pomoću masti, koju je pripremila Džanova majka Elena, navodi Lukreciju da se zaljubi u njega: „O sad ću ja vidjet je li istina od madžije. Poću se pomazat.“ Nakon toga, trave počnu djelovati te se Lukrecija više ne želi udati za Džana, već se zaljubi u Skapina. Džano uspijeva saznati od Skapina što se dogodilo: „Neka ide s malanom ljubavi i sve pri mojoj koži. Imaš znat da tvoja mati za despet tebi i tvom ocu učinila je njeku vraguliju da Lukrecija ljubi mene, a ne tebe.“ (usp. Bašić, 2013:27). Džano prigovara majci za nedjelo koje je učinila: „Činit madžije i vragulije za porazit jednu žalosnu djevojčicu, dva oca i tvoga jedinoga sina... razvrzi madžiju.“ Ali majka i dalje prkosi, čak i navodi od koga je naučila čarati i pripravljati napitke i masti (Bašić, 2013:28). Kada se Lukreciji povratio razum i ljubav prema Džanu, a prestala zaludenost nevoljnim djetićem, Džano je odlučio naučiti majku pameti pretvarajući se da je mrtav, na što majka ponovno postaje majka i prestaje biti „vještica“ te proklinje svoju magiju: „Što ću živjet, prokleta da sam?! Proklet čas i ura kad sam se rodila, zemlja kosti mi izmečala, i onoj vještici koja me naučila ove madžije.“ (Bašić, 2013:29). U ovom djelu vještice nazivaju stregama. Elena je od jedne takve naučila spremati napitke i masti raznoraznih namjena za koje se vjerovalo da ih vještice pripremaju. Razrješenje čarolije pomalo je neobično, tek običnim prstenom, bez ikakvog izgovaranja basmi (Bašić, 2013:31).

10.2.1. Terry Pratchett i njegove vještice

Terry Pratchett³¹ govori o utjecaju Shakespearovih vještica na stereotip modernih vještica. Njegova predstava *Wyrd Sisters*, za razliku od *Macbetha*, izvedena je s glavnim likom u publici – Esmerelda Weatherwax – gdje samoj sebi govori o snazi predstave: „Granny³² se polako okreće na svome sjedalu kako bi vidjela publiku. Oni zure u predstavu, s ushićenim licima. Ovo je stvarno.

³¹ Puno ime Sir Terence David John “Terry” Pratchett; engleski autor fantastičnih romana, uglavnom humorističnog tipa.

³² Jedan od naziva za Esmereldu Weatherwax – nazivaju je još i Esme.

Ovo je stvarnije od stvarnosti. Ovo je povijest. Svi znaju tko smo mi zapravo, ali jedino čega će se sjećati jest triju brbljavih, starih baba sa šiljatim šeširima. Tkogod je napisao ovo Kazalište³³, znao je o namjenama magije. Čak i ja vjerujem u to što se događa, a znam da nema ni trunke istine.“ (usp. Anderson, 2006:20).

Esmereldin izgled odgovara povijesnom stereotipu: ona je stara žena sa sijedom kosom i crnim šešikom te je svjesna važnosti samog izgleda: „Ljudi vide kako dolaziš sa šešikom i plaštom i odmah znaju da si vještica pa tako tvoja magija radi? upita Esk. Tako je, kaže Granny.“ (usp. Anderson, 2006:22). Isto tako, Granny se u knjizi može pretvoriti u bilo koju životinju, čak i bilo što, tako da uvijek zna što se događa (usp. Anderson, 2006:23).

Magrat Garlick, jedna od glavnih likova Pratchettovih knjiga, izbjegavala je tradicionalni crni šiljati šešir, ali je svejedno držala do osnovnih načela vještica. „Nema koristi biti vještica ako ne izgledaš kao jedna. U njenom slučaju, to je značilo nošenje srebrnog nakita sa šišmišima, paucima, zmajevima te drugim simbolima svakodnevnog misticizma. Također, bojala je svoje nokte u crno.“ (usp. Anderson, 2006:29).

Bitno je za napomenuti dio u Pratchettovoj knjizi, vjerojatno napisan kao referenca na već napisane likove vještica: „Je li vještičarenje u pitanju? upita je. Ne moraš ga se odreći u potpunosti. Imam veliko poštovanje prema vješticama. Možeš biti kraljica vještica – iako mislim da se pod tim podrazumijeva nošenje oskudne odjeće, puno mačaka te davanje zatrovanih jabuka drugim ljudima. To sam pročitao negdje.“ (usp. Anderson, 2006:30). Npr. dio s otrovnim jabukama može se povezati sa Zlom Kraljicom iz različitih verzija *Snjeguljica i sedam patuljaka*³⁴. Ovo je samo jedan od primjera na koje je Pratchett mogao pomisliti, ali, nažalost, u njegovom djelu nije detaljnije pojašnjeno.

U *Witches Abroad* i *Maskerade*, Pratchett istražuje ideju koven³⁵ i stereotipičnog koven³⁵ unutar kojeg se nalaze tri osobe: „Broj tri je važan broj za priče. Tri želje, tri princeze, tri jarca, tri pogotka,... tri vještice. Djevojka, majka i... ona druga. To je najstarija priča od svih.“ (usp. Anderson, 2006:38).

³³ U tekstu stoji Theatre.

³⁴ Najčešći naziv djela, mada prvobitno djelo nosi naziv Snjeguljica.

³⁵ U ovome slučaju okupljanje ili grupa vještica koja se redovno sastaje.

10.3. Izložba *Witches & Wicked Bodies*

Unutar likovne umjetnosti, razvoj vješticijeg lika kroz vrijeme najdetaljnije je bio prikazan u izložbi iz 2013. godine, jednoj od rijetkih posvećenih fenomenu vještica. U Škotskoj nacionalnoj galeriji postavljena je izložba *Witches & Wicked Bodies* koja se bavila umjetničkom fascinacijom vješticama. Izložba se nije bavila povijesnim aspektima vješticijih progona i razlozima nastanka fenomena, već je fokus bio na umjetničkoj potrebi da se bavi prikazivanjem žene kroz lik vještice. Izložba je postavljena u nekoliko cjelina koje se nastavljaju jedna na drugu te prikazuju najkarakterističnije prikaze vještica i razvitak tog motiva od renesanse do ranog dvadeset i prvog stoljeća (usp. Herga, 2018:15). Šest cjelina koje su sačinjavale izložbu bile su: *Hideous Hags & Seductive Sorceresses*, *Unnatural Acts of Flying*, *Witches' Sabbaths & Devilish Rituals*, *Unholy Trinities & the Weird Sisters of Macbeth*, *Magic Circles, Incantations & Raising the Dead* i *The Persistence of Witches*. Te međusobno povezane cjeline prikazivale su najčešće vizualne motive kojima su se bavili umjetnici. Od ekstremno podijeljenih načina na koji su dočaravali vještice, kao propale starice ili putene zavodnice, preko zlokobnih vješticijih sastanaka, prikaza vještica u letu, do raznih načina na koji su prikazivali poznate vještice poput onih Shakespeareovih pa sve do detaljnih prikaza raznih ritualnih, magijskih radnji (Herga, 2018:16).

10.4. Izgled vještice

Tijelo, naročito golo tijelo, u svim svojim vremenskim stanjima, a ponajviše onom vezanom uz starost, bitan je element umjetničkog prikazivanja vještica. Tjelesnim prikazom najlakše zapažamo dva suprotna prikaza žene kao vještice. Na jednoj krajnosti nalazi se mladolika, seksualizirana i zavodljiva čarobnica, a na drugoj propala i odbojna, duboko u starost zagrizla starica, baba (Herga, 2018:16-17). Za prikaz fizički propale starice u renesansnom predstavljanju vještica ponajviše je zaslužno djelo Andrea Mantegna iz kasnog 15.st. pod imenom *Borba morskih bogova*. U tom djelu Mantegna pomoću alegorije prikazuje destruktivni utjecaj zavisti, a u žarištu mu je mršavi ženski lik na lijevoj strani. Ona prikazuje Zavist, koju je autor prikazao kao mršavu staricu zapetljane, divlje kose. Njeno ispijeno, staro tijelo naglašava propale mišiće i vidljive kosti pod tankom kožom, kao i prazne, usahle, viseće grudi koje će biti čest motiv i simbol vješticije zlobe (usp. Herga, 2018:17). Inspiriran Mantegninim prikazom Zavisti, njemački umjetnik Albrecht Dürer izradio je nekoliko različitih djela čiji su likovi bile vještice. Dva najpoznatija djela

iz vještichjeg ciklusa bila su *Četiri vještice*³⁶ iz 1497. te *Vještica na jarcu leti unatrag* iz 1500. godine. Ta djela su s vremenom postala najutjecajniji izvor inspiracije za buduće naraštaje umjetnika koji su se, u svojim prikazivanjima vještica, oslanjali na Dürera i njegov provokativan, slojevit i ambivalentan stil inspiriran vještichjim stereotipom koji ga je okruživao (usp. Herga, 2018:18).

Stare i ružne žene su zle vještice, dok su lijepe djevojke dobre vještice. Ovaj prikaz otkriva različite načine i razumijevanja vještica koje fikcija pruža, isto tako i razumijevanje žena unutar kulture koja proizvodi tu fikciju (usp. Wells, 2007:7). Smatrano je da su vještice bile žene koje su prkosile patrijarhatu te koje nisu zadovoljavale tadašnje norme. Ali, postoji način da se prikaz moćne žene, uključujući vješticu, s vremenom promijenio. Suvremeni film kao što je *Magija* iz 1998. i tv serija kao *Čarobnice*³⁷ ne prikazuju da su te osposobljene žene kažnjene za svoj prkos protiv danih normi; one ostaju moćne bez ikakvih ozbiljnih posljedica što se usude izazvati autoritet, ili pak da od sebe naprave autoritet (usp. Wells, 2007:15).

Zatim, postoje drugi znakovi vještichine ružnoće. One mogu izdati svoje skriveno unutarnje zlo s fizičkim razlikama, poput jednog zelenog i jednog plavog oka ili jednog smeđeg, a jednog zelenog oka. Neke imaju i mliječne, bijele slijepe oči, s kojima još uvijek mogu vidjeti – služe im za proročanstva – najčešće naslijeđene pri rođenju s posteljicom preko glave. Takav primjer vještice možemo naći u filmu *Robin Hood: Prince of Thieves* iz 1991. (usp. Wells, 2007:41). Također, vještice mogu šepati zbog ozljede zadobivene tijekom nedopuštenih ponoćnih ludiranja ili zbog štete neuspjele nedopuštene magije, kao što se to može vidjeti u filmovima *The Witches* iz 1990. te u starijem filmu *Burn Witch Burn* iz 1962. godine.

Vještica može imati dodatne dijelove tijela, poput lisičinog repa³⁸ ili dodatnog oka skrivenog na stražnjoj strani glave. Prema tradicionalnim pričama, vještice znaju tajne čarolije za vječnu ljepotu i mladost – što im je jedna od najvećih želja – a najčešće te čari uključuju bolnu smrt nevinog (usp. Wells, 2007:42). Tako recimo u filmu *Stardust*³⁹ redatelja Matthew Vaughna iz 2007. godine tri

³⁶ Ovaj ekstremno popularan i naveliko distribuiran rad bio je presedan koji je u kasnoj renesansi utemeljio prikaz vještica kao nagih, mladih žena, čija ljepota i poželjnost može biti prijetnja muškarcima, naročito kada se sastaju skupno, kao koven.

³⁷ Snimana od 1998. do 2006. godine.

³⁸ Edmund Spenser: Vilinska kraljica, iz 1590.

³⁹ Snimljen po istoimenoj knjizi Neil Gaimana iz 1999. godine.

vještice – Michelle Pfeiffer, Joanna Scanlan i Sarah Alexander – moraju pojesti srce zvijezde kako bi dobile nazad svoju mladost, ljepotu i moć.

U Monty Pythonovom *Svetom gralu* iz 1975. godine nalazi se humorističan prikaz što se dogodi kada netko izgleda kao vještica, u podužoj sceni gdje seljaci optužuju mladu ženu da je vještica, histerično vičući da ju se spali, da se spali vještica. Jedan seljak tvrdi kako ga je dotična pretvorila u vodenjaka. Nakon ispitivanja, ispostavlja se da su muški seljaci ti koji su napravili od nje vješticu. „S dugim nosom, šeširom i metlom liči na vješticu, barem površno.“ Scena je trebala biti smiješna, ali, kao većina Monty Pythonove satirične povijesti, scena prezentira strašnu istinu o stvarnim povijesnim lovovima na vještice – bez zaštite muškarca te u odsutnosti zakona, mlada, neudana žena u opasnosti je od ostalih seljaka, u trenu dosade iako nemaju pravi razlog za sumnju da se bavi nedopuštenim aktivnostima (usp. Wells, 2007:54-55).

10.5. Filmsko platno

Na filmskom platnu vještica se razvijala od negativne antagonistice do neovisne feminističke protagonistice u potrazi za vlastitom snagom. Od samog početka filma vještice, vještičarstvo i razna ostala okultna područja bila su popularna umjetnička tema. Neka djela doticala su se vještičje stvarnosti, konkretnije vještičarske povijesti, a neka su pak stvarala fantaziju izgrađenu na onom bajkovitom dijelu ovog arhetipa. Medij filma donio je mogućnost da neživi, statični likovi slikarstva ožive i dočaraju vještice u novom svjetlu (Herga, 2018:31)

Kroz vrijeme su se vještice s filmskog platna manifestirale na različite načine: često su pratile ona poznata vjerovanja o vještičarstvu i srednjovjekovne utjecaje – *Häxan*, *Macbeth* – ali su istraživale i onaj zavodnički simbol čarobnice – *Oženih se vješticom*. Dobivale su inspiraciju iz antičkih djela – *Medeja* – a ponekad su propitkivale vlastitu moć kada bi se zaljubile u smrtnike – *Zvono, knjiga svijeća*. Rušile su katolički poredak u ime vruga – *Rosemaryno dijete* – a znale su i stvarati paniku, stravu te praznovjerja čak i onda kada se ne bi ukazale – *Projekt Vještica iz Blaira*. Također, svojim su moćima pružale feministički otpor – *Bewitched*; *Vještice iz Eastwicka* – te utjecale na mnoge mlade djevojke – *The Craft*. U bajkovitom su svijetu nekoć zastrašivale djecu – *Čarobnjak iz Oza* – dok su zadnjih desetak godina sve češći pozitivan motiv literature i filmova za djecu i mlade – *Harry Potter* (usp. Herga, 2018:34).

Bile one naborane starice ili neukročene fatalne žene, vještica je, od našeg najranijeg djetinjstva, kao zločinka duboko utisnuta u naš um. Od Maleficent do Majke Suspiriorum pa do Bellatrix Lestrange, ona je žena koju volimo oponašati ili je se bojati (Herga, 2018:33).

10.5.1. Häxan

Vještice⁴⁰ - *Häxan* – je švedski, nijemi horor iz 1922. godine. Režirao ga je Benjamin Christensen, koji se smatra bitnim kinematografskim inovatorom. Ovo je prvi film u cijelosti posvećen fenomenu vještica. Sniman je u formi dokumentarca, popraćenog izmjenjujućim igranim scenama koje se poigravaju s predodžbom stvarnosti. Film istražuje vještičarstvo s povijesne i kulturne perspektive. Film postavlja pitanje na koji način praznovjerje i nerazumijevanje mentalnih bolesti može dovesti do paničnog ponašanja kakvo je bilo rasprostranjeno u vrijeme progona vještica. Scene su bazirane na igranim i dokumentarističkim prikazima različitih povijesnih razdoblja vezanih uz vještičarstvo, oslanjajući se na informacije iz srednjovjekovnih zapisa i likovnih prikaza (usp. Herga, 2018:34-35). Film započinje prikazom drevnih demona i duhova te govori o vjеровanjima starih naroda koja su kasnije utjecala na oblikovanje ideja o vještičarstvu i nastavlja se na srednjovjekovno razdoblje prikazom drvoreza s grotesknim ilustracijama vještičarstva, koje oživljavaju u igranim scenama. Vještice s početka filma groteskne su kao i one srednjovjekovne – lete uz pomoć masti za letenje, sastaju se s vragom te seksualno opće s njim i izrađuju razne magijske napitke poput onog izrađenog od srca golubice i mačjeg izmeta. Zatim, radnja se prebacuje na scene koje prikazuju vještičje progone iz različitih perspektiva. One su prikazane na dva poznata načina – stara prosjakinja i mlada ljepotica koja nesvjesno budi potisnutu strast mladog svećenika (usp. Herga, 2018:35).

10.5.2. Vještice iz Eastwicka

Vještice iz Eastwicka film je Georgea Millera iz 1987. godine, a baziran je na istoimenom romanu John Updikea. Žanrovski spaja fantaziju i komediju. Radnja prati tri besposlene žene – učiteljicu glazbe Jane Spofford, novinarku Sukie Ridgemont te kiparicu Alexandru Medford. Sve

⁴⁰ Bio je zabranjivan u više europskih zemalja.

tri nesvjesne su vlastitih vještičjih moći koje spoznaju onoga dana kada međusobno podijele svoje fantazije o svom idealnom muškarcu. Uskoro se u Eastwick doseli misteriozni stranac imena Daryl Van Horne. Daryl zavodi sve tri žene, koje opčinjene padaju pod njegov misteriozni utjecaj. To dovodi do zavisti i suparništva među dugogodišnjim prijateljicama i u tom napetom stanju emocija one napokon spoznaju vlastitu moć (usp. Herga, 2018:45). Ovaj film vještice smješta u dvije različite pozicije: s jedne su strane one žene kojima vlada muškarac ili u ovom slučaju vrug u liku muškarca, onaj kojeg su same zazvale. One padaju pod njegove čari, dopuštaju mu da manipulira njima, ali s druge strane njihova pozicija je pozicija snage. One od samog početka u sebi nose moć koje nisu svjesne, a tokom filma, spoznajući svoju snagu i moći koje posjeduju, okreću se protiv muškarca i njegove vladavine te ga se na kraju i rješavaju. One su ambivalentni likovi, istovremeno žene pod utjecajem muškarca i čija vještičja moć simbolizira njihovu žensku snagu (usp. Herga, 2018:46). Najveća transformacija vidljiva je upravo kod Jane koja će, kada spozna svoje moći, izgleda spoznati i svoju ženstvenost i seksualnost koja će nam kostimografski biti prikazana kroz uske i kratke haljine, koketne majičice iznad pupka i sjajnu, zlatnu večernju haljinu (Herga, 2018:46).

10.6. Najpoznatiji lik vještice – Wicked Witch of the West

Čarobnjak iz Oza američki je mjuzikl fantastične tematike, režirao ga je Victor Fleming 1939. godine. U ovom su mjuziklu vještice po prvi put prikazane na dva različita načina, kao dobre i loše vještice. Radnja prati avanture mlade Dorothy Gale iz Kansasa koja jednog dana tokom oluje zapne u tornadu sa svojim psom Totom te završi u magičnoj zemlji Oz. U toj zemlji upoznaje raznolika interesantna stvorenja, kao i dvije moćne vještice: Dobru vješticu od Sjevera i Zlu vješticu od Zapada. Ove vještice prikazuju dvojnost dobra i zla. Dobra vještica Glinda putuje u mjeħuru od saponice, mlada je i lijepa, a njezin kostim sačinjen je od ružičaste krinoline, srebrne krune i čarobnog štapića. Njezina se zla suparnica vještica pojavljuje u gustom oblaku crvenog dima, ružna, kukastog nosa i izbočene brade, sa zelenom kožom, obučena u crnu haljinu sa šiljatim šeširom. U trenutku kad upozna Glindu, mlada Dorothy izjavljuje kako ona ne može biti vještica jer su sve vještice ružne i stare, na što joj Glinda objašnjava da su ružne samo zle vještice. U filmu ljepota označava dobro, a ružnoća zlo (usp. Herga, 2018:36)

Mjuzikl *Čarobnjak iz Oza* baziran je na scenariju istoimenog filma, režirao ga je Jeremy Sams, a autor glazbe bio je Andrew Lloyd Webber. Premijerno je izveden na West Endu u ožujku 2011. godine te je dočarao poznatu priču o Dorothy i dvije vještice. Glinda je kostimografski zadržala poznatu siluetu, krinolinu, ali je promijenila boju i postala plava vještica iliti vila. Zla vještica od Zapada i dalje je zelena, u crnoj haljini, a šiljati šešir zamijenila je frizura sličnog oblika (usp. Herga, 2018:53).

Zla vještica od Zapada postala je toliko važna figura vještice da je dobila vlastiti mjuzikl pod nazivom *Wicked*. Premijerno prikazan 2003. godine, ovaj se mjuzikl bazira na romanu Gregory Maguirea *Wicked: The Life and Times of the Wicked Witch of the West*, u kojoj autor dočarava alternativnu priču o životu Elphabe, neshvaćene djevojčice zelene kože koja s vremenom postaje Zla vještica od Zapada. To je priča o posebnom prijateljstvu između Glinde i Elphabe i o njihovim razlikama i ljubavnom suparništvu. Režirao ga je Joe Mantello (usp. Herga, 2018:54).

Zla vještica od Zapada i dalje je prepoznatljivo ista, zelene kože, u crnoj haljini sa šiljatim šeširom. Kroz sve ove reinterpretacije *Čarobnjaka iz Oza*, odnosno lika Zle vještice od Zapada, vidljivo je u kolikoj je mjeri ona postala vješticija ikona koja, da joj se promijene obilježja, više ne bi kao lik funkcionirala na jednak način. Također je vidljivo u kolikoj mjeri film utječe na stvaranje ikona čija se obilježja godinama protežu na jednak ili vrlo sličan način u novim interpretacijama starih, omiljenih likova (Herga, 2018:54).

10.7. Glazba i vještice

Pojam vještice pokrio je sve sektore umjetnosti, pa tako i glazbenu. Tako grupa Rush u pjesmi *Witch Hunt* iz 1981. godine govori o progonima vještica te brzim i lakim optuživanjima neke osobe da je vještica. To se može potkrijepiti stihovima:

The righteous rise with burning eyes

Of hatred and ill-will

Madmen fed on fear and lies

To beat and burn and kill.

Quick to judge, quick to anger

Slow to understand

Ignorance and prejudice

And fear walk hand in hand.

Zatim, čak i jedna od najpoznatijih grupa 70-ih godina prošloga stoljeća, grupa Eagles, napisala je pjesmu o vještici pod imenom *Witchy Woman*, gdje se vidi tipičan prikaz vještice te što ona predstavlja – misteriju, noć, nemir:

Raven hair and ruby lips

Sparks fly from her fingertips

Echoed voices in the night

She's a restless spirit on an endless flight

Woo hoo witchy woman,

See how high she flies

Woo hoo witchy woman

She got the moon in her eye

Pošto ima i više nego dovoljno tekstova pjesama o figuri vještice, spomenut ću još jednu pjesmu grupe Faun, koja se inače bavi sličnom tematikom i žanrovima poput paganskog folka i srednjovjekovne glazbe, pod naslovom *Walpurgisnacht* iz 2014. godine koja opisuje vještičji sabat:

In the night-sky tonight

The witches rise

Wild folk and Lilith's kind

Lurking, secretly ride the winds.

Let us wander to the fires

Whispering, reach for the stars

Both the good and the bad word

Take us (further) on and on tonight.

In the meadows our dreams will ring

And the winds will sing our songs.

Let us leap over the fires with the sparks

On Walpurgis Night!

11. ZAKLJUČAK

Kroz ovaj sam rad htjela ukratko prikazati razvoj pojma vještice, koliko se on mijenjao kroz razdoblja te kako je utjecao na određene osobe koje su nazivane vješticama ili vješcima. Također, cilj mi je bio opisati progone i mučenja vještica, a iz kojih bi se dalo zaključiti kako to nije bio samo jedan veliki progon, već tisuće manjih, koji su se odvijali tijekom različitih vremenskih razdoblja i na raznim prostorima. Nadalje, za vješticarstvo nisu bile optuživane samo žene, već i muškarci, ovisno o području Europe.

Prvi dio rada trebao je biti, na neki način, uvod u suvremeni pojam vještice te usporedba sličnosti i razlika između „pravih“ vještica i onih popularnih. U drugom sam se dijelu rada osvrnula na *Macbetha*, djelo koje je utjecalo na suvremenije prikaze vještica te pokazala kako figura vještice ne zastarijeva, kako u knjigama, tako i u stripovima, serijama, filmovima.

Što se tiče sličnosti i razlika u prikazu suvremenih i onih pravih vještica, najveća je razlika ta da iako se njen lik češće prikazuje negativno u djelima, ona ne izaziva više strah i paniku kao što je to bilo prije 400 godina. Dapače, ona postaje još više popularizirana, kao što je to slučaj kod Zle vještice od Zapada. Najveća sličnost između ta dva pojma je njen izgled – ona je ili fatalna, mlada, lijepa žena ili oronula, stara, ružna baba.

Ovaj rad prikazuje samo dio bogate povijesti i razvitka popularne vještice, a neke od njih u ovome radu nisu spomenute, poput vještice iz bajke *Ivica i Marica* braće Grimm, koja jede malu djecu ili Zlurade, zle vile iz *Uspavane ljepotice* iliti *Trnoružice*, koja će kasnije dobiti i vlastiti film pod imenom *Maleficent*. Naravno, s druge strane u literaturi nalazimo i dobre vještice poput Hermione Granger iz serijala *Harry Potter* spisateljice J.K.Rowling i TV serije *Sabrina male vještice*, koja sa šesnaest godina dobiva svoje moći i živi u svijetu smrtnika te mora čuvati tajnu da je vještica. Kroz sedam sezona pratimo razvoj njenog lika koji ponekad koristi moći u osobne svrhe, ali mu se to obije o glavu te mora učiti iz svojih grešaka.

Vještica nije više samo negativan lik, ona postaje ikona, simbol ženske ljepote i slobode, zaljubljuje se u smrtnike, pomaže ljudima, liječi, uči mlade o posljedicama sebičnosti.

Slika 1. Andrea Mantegna – *Battle of the Sea gods*, 15.st.

Slika 2. John Michael Rysbrack – *Macbethove vještice*, 18.st.

Slika 3. Ulrich Molitor, 15.st., jedan od najranijih prikaza vještica i njihove prakse

Andries Jacobsz – *Priprema za Vješticij Sabat*, 1610.

Charles Stanley Reinhart – *Duckingstool*, 1896.

Slika 4. Granny Weatherwax

Slika 5. Scena iz filma Häxan, 1922.

Slika 6. The Wicked Witch of the West

Slika 7. Sabrina the Teenage Witch

12. LITERATURA

1. Čiča, Zoran. 2002. *Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*. Zagreb: Biblioteka Etnografija.
2. Institoris, Heinrich., Jacob Sprenger. 2006. *Malleus Maleficarum – Malj koji ubija vještice*. Zagreb: Stari Grad.
3. Michelet, Jules. 2003. *Vještica*. Zagreb: Slovo klasike (Ivan Jurišić je napisao *Dodatak – progoni vještica u hrvatskim zemljama*)
4. Gračanin, Hrvoje. 2017. *Vještičja posla na hrvatski način: vještičarenje i progoni vještica u hrvatskim krajevima u kasnom srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju*. U *Coprnički ceh*, ur. Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana, str. 35 – 63, Sveti Ivan Zelina: Muzej Sveti Ivan Zelina.
5. Jarić, Ana. 2013. *Etnološki pogled na fenomen vještica*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
6. Bašić, Anamarija. 2013. *Tumačenje okultnih motiva u književnim i neknjiževnim djelima ranog novovjekovlja*. Završni rad. Split: Filozofski fakultet u Splitu.
7. Herga, Ivan. 2018. *Lik vještice u kazališnoj i filmskoj produkciji*. Diplomski rad. Zagreb: Tekstilno – tehnološki fakultet.
8. Wells, Kimberly Ann. 2002. *Screaming, flying, and laughing: magical feminism's witches in contemporary film, television, and novels*. Disertacija. Texas: Texas A&M University.
9. Andersson, Lorraine. 2006. *Which witch is which? A feminist analysis of Terry Pratchett's Discworld witches*. Diplomski rad. University of Halmstad.
10. Šešo, Luka. 2012. *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions About Witches in Croatian Traditional Beliefs*. Stud. ethnol. Croat., vol. 24, str. 195–207, Zagreb.
11. Newman, Simon. *Witches and Witchcraft in the Middle Ages*.
<http://www.thefinertimes.com/Middle-Ages/witches-and-witchcraft-in-the-middle-ages.html> (datum pristupa: 13.6.2018.)
12. Lewis, Ioan M., Jeffrey Burton Russell. 2016. *Witchcraft*.
<https://www.britannica.com/topic/witchcraft> (datum pristupa: 10.5.2018.)

13. Lewis, Ioan M., Jeffrey Burton Russell. 2016. *Contemporary Witchcraft*.
<https://www.britannica.com/topic/witchcraft/Contemporary-witchcraft> (datum pristupa: 14.7.2018.)
14. Lovalace, Wicasta; Christie Jury. *The Malleus Maleficarum*.
www.malleusmaleficarum.org (datum pristupa: 26.5.2018.)
15. Matica hrvatska. 2009. *Na udaru malja*.
<http://www.matica.hr/hr/354/Na%20udaru%20malja/> (datum pristupa: 7.8.2018.)
16. Encyclopaedia Britannica. 1998. *Witches' sabbath*.
<https://www.britannica.com/topic/witches-sabbath> (datum pristupa: 24.7.2018)
17. Odak, Petar. 2016. *Horor i figura vještice*. <http://www.voxfeminae.net/gender-art/item/10292-horor-i-figura-vjestice> (datum pristupa: 16.8.2018.)
18. Ujčić, Viktorija. 2015. *15 kul vještica*.
<https://www.voxfeminae.net/feministyle/item/8184-15-cool-vjestica> (datum pristupa: 17.8.2018.)
19. Levin, Carole. 2016. *Witchcraft in Shakespeare's England*.
<https://www.bl.uk/shakespeare/articles/witchcraft-in-shakespeares-england> (datum pristupa: 3.7.2018.)